

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

На предлог Одељења за социологију, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на седници одржаној 19. септембра 2024. године, именовало је комисију за оцену и одбрану докторске дисертације ***Чиниоци субјективне несигурности посла: компаративна европска перспектива*** докторанткиње Јоване Зафировић, у саставу:

1. Професор др Слободан Цвејић,
2. Професор др Душан Мојић,
3. Др Бојан Годосијевић, научни саветник,
4. Др Срђан Продановић, виши научни сарадник,
5. Доцент др Ирена Петровић.

Пошто се упознала с достављеном докторском дисертацијом кандидаткиње Јоване Зафировић, Комисија Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду подноси следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидаткињи и дисертацији

Јована Зафировић рођена је 17. 11. 1994. у Гњилану. Завршила је Тринаесту београдску гимназију. Основне студије социологије уписала је 2013. године на Филозофском факултету у Београду и завршила их у року (2017. године), одбравивши завршни рад под називом *Друштвена покретљивост средње класе у периоду пост-социјалистичке трансформације у Србији*. Остваривши укупну просечну оцену 9,65, Јована Зафировић је основне студије завршила као студенткиња генерације. Након тога, 2017. године уписује мастер студије компаративних друштвених истраживања (MSc Comparative Social Research) на Високој економској школи (Higher School of Economics) у Москви (Руска Федерација) и завршава их у року, 2019. године, са оствареном просечном оценом 9,45, одбравивши рад под називом *Does Trust Matter? The Impact of Trust on Workers' Perceptions of Job and Employment Insecurity*. Исте, 2019. године, уписује докторске студије социологије на Филозофском факултету у Београду. У периоду од октобра 2018. године до априла 2019, Јована Зафировић је била ангажована као истраживачица на Одељењу за социологију Универзитета Тилбург у Холандији (University of Tilburg). Од децембра 2019. године, запослена је на Институту друштвених наука у Београду у звању истраживачице-приправнице, где је у мају 2022. године изабрана у звање истраживачице-сараднице.

Кандидаткиња Јована Зафировић била је једна од оснивачица Клуба студената социологије на Филозофском факултету у Београду (2015-2017), те чланица Истраживачке дискусионе групе (Research Discussion Group) на Универзитету у Тилбургу (University of Tilburg) (2018-2019), а тренутно је чланица Социолошког научног друштва Србије (2019-), као и Европске социолошке асоцијације.

Ангажована је у бројним домаћим и међународним истраживачким пројектима, укључујући *Европско друштвено истраживање (European Social Survey)*, *Компаративно истраживање изборних система (Comparative Study of Electoral Systems)* и *Истраживање социјалних односа између етничких мањина*. На неким од ових пројеката имала је руководећу улогу, као што је пројекат *Implementation of the Behavioural Survey Regarding COVID-19 Vaccination Rollout in Serbia on Unvaccinated Population*, спроведен у сарадњи са Светском здравственом организацијом. Поред тога, од 2023. године координише извођење лонгитудиналне панел студије под називом *Компас Србије*. Излагала је радове на бројним конференцијама и учествовала у летњим школама у земљи и иностранству. Као докторанткиња, била је укључена у извођењу вежби на предмету *Методологија социолошких истраживања 2* на Основним студијама социологије које се изводе на Одељењу за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Јована Зафировић објављивала је радове у домаћим и страним научним часописима и зборницима радова. Њена главна истраживачка интересовања везана су за социологију рада, општу социологију и методологију социолошких истраживања. Јована Зафировић је до сада објавила следеће научне радове:

- Zafirović, J. (2024). Trendovi u tranziciji na tržište rada mladih u Srbiji. *Stanovnistvo*, 62(1), 43–64. <https://doi.org/10.59954/stnv.538> (M23)
- Mentus, V. & Zafirović, J. (2023). Work–Life Conflict and Job Satisfaction: The Moderating Role of Gender and Household Income in Western Europe. *Social Sciences*, 12(12), 678. <https://doi.org/10.3390/socsci12120678> (M23)
- Zafirović, J., Matijević, B. & Filipović, B. (2021). Institutional trust, political participation, and corruption: A European comparative perspective. *Sociologija*, 63(2), 336–354. <https://doi.org/10.2298/SOC2102336Z> (M23)
- Матијевић, Б., Зафировић, Ј., и Магдаленић, И. (2021). Перцепција грађана о спољнополитичком опредељењу Србије: чија подршка ће унапредити социоекономске прилике у Србији, Европске Уније или Русије?. У: *Представе о Европској унији и Русији у јавности Србије – јавно мњење Србије 2018*. Београд: Институт друштвених наука. стр. 44 - 58. (M45)
- Марковић К., Јовановић М., и Зафировић Ј. (2021). Спољна политика Србије – Између жеље грађана и одлуке власти. У: *Представе о Европској унији и Русији у јавност Србије – јавно мњење Србије 2018*. Београд: Институт друштвених наука. стр. 58-74. (M45)
- Зафировић, Ј. и Лазаревић, А. (2017). Блокада у контексту Болоњских реформи. У: Филиповић, Б. и Јовановић, Н. (ур.), *Блокада Филозофског факултета 2014*. Београд: ЈП Службени гласник. стр. 29-53. (M45)

Део наведених радова је настао у оквиру пројеката у којим је кандидаткиња учествовала као истраживачица. У оквиру поменутих радова приметна је јасна профилисаност и научна усмереност на емпиријска истраживања. Међу објављеним радовима, неколицина се издваја по тематској сродности са завршеном докторском дисертацијом. Текст *Трендови у транзицији на тржиште рада младих у Србији* ставља у фокус промене на тржишту рада, као и последице процеса флексибилизације и глобализације на процесе транзиције младих на тржишта рада. Даље, у коауторском тексту *Institutional trust, political participation, and corruption: A European comparative perspective* Јована Зафировић се ослања на употребу хијерархијских модела, који су, уједно, главна аналитичка техника у оквиру докторске дисертације. Коначно, текст

Work–Life Conflict and Job Satisfaction: The Moderating Role of Gender and Household Income in Western Europe истражује задовољство послом, баланс између пословног и приватног живота, као и друштвене детерминанте задовољства посла, са фокусом на објективну сигурност посла, приходе и род у западној Европи.

Јована Зафировић је уписала докторске студије социологије на Филозофском факултету у Београду 2019. године. Предлог теме докторске дисертације, под називом **Чиниоци субјективне несигурности посла: компаративна европска перспектива**, одбранила је 29. септембра 2021. године (пред комисијом у саставу проф. др Слободан Цвејић, проф. др Душан Мојић и др Бојан Тодосијевић, научни саветник). Завршна верзија дисертације предата је у септембру 2024. године. Обим дисертације је 168 страна, једноструког прореда, од чега списак литературе заузима 22 стране, а прилози 5 страна.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације кандидаткиње Јоване Зафировић су природа, детерминанте и трендови у субјективној несигурности посла као и њена неједнака расподела у упоредној перспективи европских друштава, током периода од 2005. до 2015. године.

Основни циљ дисертације је испитивање ефекта различитих чинилаца субјективне несигурности посла (коју ауторка дефинише као перцепцију или забринутост радника у вези са будућношћу свог посла), узимајући у обзир њихово садејство на макро-, мезо- и микро-нивоу, у оквиру европских друштава. Овако постављен основни циљ указује на настојање кандидаткиње да дисертацијом допринесе потпунијем објашњењу и разумевању системски, структурално, културно и индивидуално обликоване перцепције несигурности посла, и то узимајући у обзир синхрону и дијахрону перспективу. Обликовању истраживачког плана и издвајању посебних циљева анализе ауторка је приступила кроз двоструку компаративну анализу.

Пре свега, анализом се испитује ефекат системских, културних, структуралних и индивидуалних чинилаца на субјективну несигурност посла.

Потом, испитују се промене у перцепцијама и детерминацијској структури субјективне несигурности посла испитаника из већег броја европских земаља у две временске тачке, пре и после Светске економске кризе (2008).

Коначно, компаративни оквир подразумева испитивање разлика међу друштвима која припадају различитим режимима државе благостања и варијететима капитализма у погледу субјективне несигурности посла, на синхронном плану.

Анализа почива на секундарној статистичкој обради података добијених у оквиру три међународна компаративна истраживачка пројекта – *International Social Survey Programme* (ISSP), *European Social Survey* (ESS) и *European Working Conditions Survey* (EWCS).

У одређењу несигурности посла, кандидаткиња прави јасну разлику између објективне и субјективне несигурности, фокусирајући се у својој анализи на потоњу. Поред тога, за разлику од значајног броја досадашњих студија и истраживања, а следећи савремене емпиријске увиде, она настоји да покаже како субјективна несигурност посла није једнодимензионални феномен, те издваја њену когнитивну и афективну компоненту, третирајући их као засебне променљиве.

Ауторка настоји да укаже на комплексне детерминацијске сплетове који утичу на перцепције несигурности посла, трансцендирајући уско психологистичка, социологистичка, културолошка или друга монокаузална објашњења. Управо због тог

теоријски модел који конструише у оквиру дисертације подразумева испитивање ефеката који делују на макро-нивоу – системски и културни чиниоци, на мезо-нивоу - структурални чиниоци, и на микро-нивоу, индивидуални чиниоци.

Када је реч о системским чиниоцима, кандидаткиња издваја пре свега карактер доминантних институционалних аранжмана у оквиру савремених капиталистичких друштава, које испитује кроз различите режиме државе благостања, варијетете капитализама, те варијетете несигурности (односно, стопе незапослености и стопе синдикализованости). У културне чиниоце убраја оне елементе који проистичу из специфичних карактеристика националних култура, а пре свега екстринзичне и интринзичне радне вредности. Ефекте класног положаја, родне припадности и припадности старосним категоријама, кандидаткиња анализира на структурном нивоу, у оквиру којег се преламају утицаји флексибилизације рада и прекаризације радних услова, док у индивидуалне чиниоце убраја брачни статус, степен образовања, постојање деце у домаћинству, рад у јавном сектору, чланство у синдикату, карактер уговора о раду, рад на непуну радно време, искуство незапослености и број радних сати. На овај начин докторанткиња настоји не само да испита ефекат појединачних чинилаца који делују на две димензије субјективне несигурности запослења, него и да укаже на могућности њиховог садејства, те на промене у ефектима у измењеним глобалним и конкретним историјским околностима.

3. Основне хипотезе

Докторска дисертација почива на три опште и на већем броју посебних, изведених хипотеза које су подвргнуте емпиријској провери. Ослањајући се на теорију несигурности посла коју су развили Гринхалг и Розенблат (1984), кандидаткиња полази од базичне претпоставке да перцепција несигурности посла зависи од субјективног доживљаја стварних ситуација на радном месту. Ипак, она настоји да избегне редукционистичко тумачење овог феномена свдећи га на индивидуалне карактеристике.

Стога, прва општа хипотеза гласи да **постоји статистички значајан утицај системских, културних, структуралних и индивидуалних чинилаца на субјективну несигурност посла (X1)**. Ову општу хипотезу, ауторка даље разлаже на следеће посебне хипотезе:

- Системски чиниоци (институционални аранжмани којима је регулисана плаћена сфера рада) значајно утичу на субјективну несигурност посла (X1.1), и то тако да у оквиру земаља у којима су стопе незапослености више, долази до израженије субјективне несигурности посла (X1.1.1), односно у оквиру земаља у којима је већа стопа синдикализованости радно-активне популације, субјективна несигурност посла показује опадајућу тенденцију (X1.1.2).
- Културни чиниоци (који су овде представљени вредностима које радници придају различитим аспектима рада) утичу на перцепције несигурности посла (X1.2), и то тако да снажније изражене екстринзичне радне вредности у неком друштву указују на тенденцију јаче изражене субјективне несигурности посла (X1.2.1), односно да доминација интринзичних вредности води слабије израженој перцепцији несигурности посла (X1.2.2).
- Структурални чиниоци значајно утичу на субјективну несигурност посла (X1.3), и то тако да: припадници виших окупационих класа показују мањи степен субјективне несигурности посла у поређењу са нижим окупационим класама (X1.3.1), мушкарци бележе ниши степен страха од губитка посла у односу на жене (X1.3.2), особе старости између 30 и 50 година, као и они старији од 50

година, показују већи степен перцепције несигурности посла у односу на особе млађе од 30 година (X1.3.3).

- Индивидуални чиниоци значајно утичу на субјективну несигурност посла (X1.4), и то тако да:
 - са растом година образовања опада субјективна несигурност посла (X1.4.1);
 - запослене особе које су у брачном-ванбрачном односу показују мањи степен субјективне несигурности посла (X1.4.2);
 - чланови синдиката показују мањи степен субјективне несигурности посла (X1.4.3);
 - постојање макар једног детета у домаћинству повећава субјективну несигурност посла (X1.4.4);
 - са растом броја радних сати смањује се субјективна несигурност посла (X1.4.5);
 - запослени са непуним радним временом показују већи степен субјективне несигурности посла у поређењу са запосленима са пуним радним временом (X1.4.6);
 - запослени у приватном сектору показују већи степен субјективне несигурности посла у поређењу са запосленима у јавном сектору (X1.4.7);
 - запослени са претходним искуством незапослености показују већи степен субјективне несигурности посла (X1.4.8);
 - запослени са уговором на неодређено показују мањи степен субјективне несигурности посла у поређењу са запосленима са уговором на одређено (X1.4.9).

Следећа општа хипотеза односи се на лонгитудиналну димензију, односно на ефекат Светске економске кризе из 2008. године на продубљивање глобалних неједнакости. Претпоставка од које ауторка полази да су ефекти кризе на несигурност посла неједнаки, али и да долази до повећања објективних претњи које потом обликују субјективну несигурност посла. Друга општа хипотеза гласи да је **током периода 2005-2015 дошло до пораста субјективне несигурности посла (X2)**. Ова општа хипотеза се даље спецификује у посебну: током посматраног периода расте значај системских и структуралних чинилаца субјективне несигурности посла (X2.1).

Трећа општа хипотеза односи се на синхрони поредбени оквир, односно на ефекте институционалне архитектуре савремених капиталистичких друштава на субјективну несигурност посла. Општа хипотеза гласи: **степен до којег људи перципирају свој посао несигурним разликује се међу земљама у зависности од институционалних аранжмана – режима социјалне заштите и модалитета капитализма (X3)**. И ова се општа хипотеза разлаже на две посебне:

- У земљама скандинавског (социјалдемократског) типа благостања субјективна несигурност посла је мања у поређењу са земљама у којима су присутни други режими државе благостања (X3.1);
- Када је реч о варијететима капитализма, у координисаним тржишним економијама (социјалдемократском, централно-европском и медитеранском) субјективна несигурност посла је мања него у другим варијететима (X3.2).

4. Кратак опис и садржај дисертације

Дисертација Јоване Зафировић је рад који се састоји из теоријског и емпиријског дела анализе, распоређених у шест поглавља, од којих су нека подељена у уже посебне целине.

У оквиру уводног поглавља (“Увод”, 1-4 страна), кандидаткиња излаже предмет рада – испитивање субјективне несигурности посла, у европском, двоструко

компаративном (синхронном и темпоралном) оквиру, указујући на значај проучавања овог феномена, посебно у контексту растуће несигурности и ризика обликованих савременим капитализмом. Поред тога, већ на почетку, ауторка јасно прави разлику између објективне несигурности посла, и њене субјективне димензије, која ће и бити предмет даље анализе.

Следеће поглавље (**“Појмовно-теоријски оквир”**, 5-62 страна) подељено је у неколико целина, међу којима је свака посвећена излагању различитих теорија и концепата, на темељу којих кандидаткиња настоји да изгради сопствени теоријски модел. Прва целина се односи на излагање кључних теорија и приступа проучавању несигурности посла, а пре свега општих теорија такозваних “апостола новог капитализма” (Улриха Бека, Зигмунда Баумана, Ричарда Сенета и Мануела Кастелса); потом, нешто специфичнијег Стендинговог схватања прекаријата; и коначно, Калеберговог, Чунариног и Гринхалг-Розенблатовог приступа несигурности посла. Након приказа теорија, ауторка наставља с излагањем контекстуалног оквира, посебно указујући на карактеристике неолибералног капитализма као кључне за ширење и неједнаку расподелу ризика од несигурности посла на глобалном плану. У следећем потпоглављу, кандидаткиња се бави одређењем појма несигурности посла, али и његовим историјатом, вишезначношћу и мултидимензионалношћу, да би, следствено, у оквиру посебне целине подробније обрадила две димензије субјективне несигурности посла - когнитивну и афективну. Засебно се бави чиниоцима субјективне несигурности посла, које класификује на макро-чиниоце (системске и културне), потом мезо-факторе, који делују с обзиром на структурално одређене позиције појединаца и група, те индивидуалне чиниоце чији се ефекат исказује на микро-нивоу. У концептуализацији теоријског модела, кандидаткиња указује на сложеност међудејства и мултидимензионалне ефекте побројаних чинилаца, те на потребу за комплексним техникама анализе. Коначно, ово поглавље Јована Зафировић завршава прегледом ранијих кросекционалних и лонгитудиналних истраживања субјективне несигурности посла у Европи.

За излагање циљева и хипотеза резервисано је треће поглавље у оквиру дисертације (**“Циљеви рада и хипотетички оквир”**, 63-66 страна). С обзиром да смо претходно представили циљеве и хипотезе на којима почива рад, нема потребе понављати их и на овом месту.

Четврто поглавље (**“Метод истраживања”**, 67-79 страна) посвећено је операционализацији основних појмова, опису варијабли и база података, те аналитичким поступцима који ће бити примењени (хијерархијско моделовање, моделовање кривама латентног раста и непараметарски тестови рангова) у различитим сегментима комплексне анализе.

У оквиру петог поглавља (**“Резултати истраживања”**, 80-135 страна) ауторка најпре излаже резултате који се односе на чиниоце субјективне несигурности посла, и то у 2005. и 2015. години. Применом метода хијерархијске ординалне и логистичке регресије, она тестира ефекте системских (стопа синдикализованости и стопа незапослености), културних (екстринзичне и интринзичне радне вредности), структуралних (класни положај, родна и старосна припадност) и индивидуалних (брачни статус, степен образовања, постојање деце у домаћинству, рад у јавном сектору, чланство у синдикату, карактер уговора о раду, рад на непуно радно време, искуство незапослености и број радних сати) чинилаца на афективну и когнитивну компоненту несигурности посла, уз помоћ неколико статистичких модела. Као основу за анализе користи податке *International Social Survey Programme* (ISSP), допуњујући и додатно проверавајући добијене налазе подацима *European Social Survey* (ESS) и *European Working Conditions Survey* (EWCS). Такође, с обзиром на доступност података за две

године – 2005. и 2015. – ауторка настоји да утврди промене у детерминацијској структури када је реч о две димензије субјективне несигурности посла.

У другом засебном делу овог поглавља, уз помоћ модела криве латентног раста, Зафировић тестира хипотезе о трендовима у погледу перцепција и степена забринутости око будућности посла грађана испитиваних европских друштава, с обзиром на претпостављене ефекте Светске економске кризе, допуњујући анализу и нешто дугорочнијим трендовима (током периода од 1997. до 2015. године). И овде се посебно анализирају когнитивна и афективна димензија несигурности посла, односно трендови који их прате.

У трећем сегменту анализе пореде се друштва с обзиром на варијетете капитализама (ауторка разликује друштва тржишно-оријентисаног капитализма, потом друштва социјалдемократског, централноевропског и медитеранског капитализма) и режиме државе благостања (скандинавски, англо-саксонски, конзервативни, источноевропски и јужни), поново, на синхронном плану, то јест, у 2005. и 2015. години. Применом тестова рангова, овај је део анализе посвећен тестирању разлика у изражености афективне и когнитивне компоненте субјективне несигурности посла с обзиром на поменуте системски индуковане институционалне аранжмане у савременим капиталистичким друштвима.

Све наведене анализе пружале су основу да се у оквиру завршног поглавља (**“Завршна разматрања”**, 136-141 страна), кандидаткиња осврне на добијене налазе у контексту хипотеза од којих је кренула са анализом и донесе закључке о чиниоцима и трендовима који одређују и обликују истраживани феномен.

Хипотезе о утицају системских, структуралних, културних и индивидуалних чинилаца на перцепције несигурности посла су у значајној мери потврђене. У две временске тачке, на подацима добијеним у оквиру три међусобно независна истраживања, ауторка доказује да су системски фактори – стопа синдикализације и стопа незапослености – релевантни чиниоци који обликују како афективну, тако и когнитивну димензију несигурности посла. У том смислу, Јована Зафировић закључује да, иако држава благостања у савременим капиталистичким друштвима слаби, она и даље може допринети смањењу радне несигурности. На обликовање когнитивне и афективне несигурности посла утичу и културне карактеристике друштава, операционализоване путем радних вредности. Иако је реч о чиниоцима који се неретко занемарују у истраживањима ове врсте, ауторка дисертације убедљиво показује не само да се ради о релевантним факторима, него да су, када је реч о когнитивној несигурности посла, радне вредности најзначајнији предиктор на макро-нивоу анализе. У складу са теоријом радне мотивације, висок ниво развијености екстринзичних вредности (које доминирају у слабије развијеним пост-социјалистичким и јужно-европским друштвима) води снажније израженој забринутости за сигурност посла; на супрот томе, израженије интринзичне радне вредности (типичне за скандинавске и западно-европске земље) утичу на смањену перцепцију несигурности посла. Кандидаткиња указује да поменути налази доприносе разумевању радника као бића која стварају значења, те истицању чињенице да су објективни историјски услови посредовани културно-симболичким елементима који утичу на начине на који се обликују субјективне представе о испитиваном феномену.

Дисертацијом су у доброј мери потврђене хипотезе о ефекту структуралних чинилаца субјективне несигурности посла. Наиме, ефекат класне припадности, фактора који је недовољно истраживан у оквиру постојећих студија, је такав да се као најрањивија групација профилишу квалификовани мануелни радници, и то на обе димензије несигурности посла. Другим речима, кандидаткиња нуди убедљиве аргументе у прилог тези да се класне неједнакости одражавају, између осталог, кроз неједнакости

у субјективној несигурности посла. Слично, ефекат родне припадности је такав да недвосмислено осликава разлике између мушкараца и жена у њиховим перцепцијама: жене испољавају виши ниво субјективне несигурности посла, што ауторка објашњава теоријом родне стратификације, то јест објективним положајем жена на тржишту рада. Коначно, ефекат старости испољава се тако да управо они испитаници који се налазе у радно најактивнијем периоду живота (од 30 до 50 година старости) показују и највећи степен забринутости за будућност сопственог запослења, а посебно када се упореде са млађом старосном категоријом.

Када је реч о чиниоцима који су истраживани на микро-нивоу, посебно је истакнут значај типа уговора о раду, потом запослења у јавном сектору и претходног искуства незапослености. Резултати анализе тако показују да се субјективна несигурност посла значајном степену заснива на постојању објективних, спољних претњи, уз чиниоце који проистичу из карактеристика институционалних и културних аранжмана, типичних за поједина друштва у целини, те структуралних карактеристика које посебне друштвене групе стављају у мање или више рањиве позиције.

И друга општа хипотеза о тренду раста субјективне несигурности посла, као и јачању системских и структуралних чинилаца током периода обележеног једном од најзначајних капиталистичких криза, делимично је потврђена. Субјективна несигурност посла је у периоду између 2005. и 2015. године забележила пораст, посебно током фазе рецесије. Ипак, с обзиром да кривуља раста има облик обрнутог латиничног слова „У“, јасно је да општи тренд током проучаваног периода стагнирајући. Зафировић указује да криза неолибералног облика капиталистичке регулације са објективним последицама доноси и ширење културе страха, што се одражава на пораст субјективне несигурности посла. Ипак, овај тренд је, како показују резултати, типичан само за акутне фазе кризе, али не представља иреверзибилну тенденцију општег пораста несигурности посла. Ови налази, како наводи ауторка, сугеришу да у капитализму делују међусобно супротне тенденције које подстичу, али и ограничавају раст како објективне, тако и субјективне прекарности. Поред тога, хипотеза о промени детерминацијске структуре субјективне несигурности посла у правцу јачања утицаја системских чинилаца током периода обележеног кризом, тек је делимично потврђена, и то када је реч о афективној димензији. Релативна стабилност детерминацијске структуре системских чинилаца у случају когнитивне несигурности посла указује на то да су током кризе запослени махом емотивно реаговали на претње из макроекономског окружења. С друге стране, ефекат структуралних чинилаца је растао на обе димензије. Светска економска криза условила је ширење субјективне несигурности посла мимо традиционално најугроженијих група на шире сегменте радне снаге, а пре свега на средњу класу. Сличан је ефекат забележен и када се ради о старости, па и овде бележимо преливање несигурности посла ка старијим категоријама запослених. Како закључује ауторка, након кризе, несигурност није више само карактеристика “нестандардних” радника и оних који раде у прекарним условима, већ долази до конвергенције у субјективном доживљавању сигурности запослења, без обзира на објективне положаје. Ови налази, како наводи ауторка, представљају значајан допринос дебати о повезаности прекарности и класе, јер показују да није нужно на делу стварање засебне класе прекарних радника (прекаријата), већ је реч о процесу (прекаризације) који захвата готово све окупационе класе.

Коначно, трећа општа хипотеза о повезаности институционалних аранжмана, то јест, режима државе благостања и варијетета капитализма, и субјективне несигурности посла је потврђена. Иако се два модела компаративне анализе значајно преплићу на концептуалном плану, налази указују на оправданост њиховог засебног коришћења. Наиме, док модел поређења друштава на темељу преовлађујућег типа државе благостања указује на то да друштва са вишим степеном декомодификације бележе

мањи ниво субјективне несигурности посла, приступ варијетета капитализама указује на то да се ниво субјективне несигурности посла смањују тамо где се координација предузећа ослања на нетржишне односе. Ипак, дисертација показује да специфични облици несигурности варирају између друштава у зависности од карактера институција социјалне заштите, степена либерализације, политичког контекста и других фактора, те да треба бити опрезан при доношењу далекосежних закључака.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација *Чиниоци субјективне несигурности посла: компаративна европска перспектива* докторанткиње Јоване Зафировић оригиналан је научни рад који представља значајан допринос истраживањима субјективне несигурности посла, њених димензија, чинилаца који је одређују и трендова који је обликују у оквиру савременог европског капиталистичког контекста. Пре свега, одабиром ове теме за предмет истраживања, кандидаткиња се прикључила ауторима и ауторкама који на критички начин преиспитују процесе који обликују сферу рада у савременим капиталистичким друштвима. Неизвесност у запошљавању постала је стварност са којом се данас сусрећу многи запослени. У савременим друштвима сигурност посла постаје ресурс за себе, а њена неједнака дистрибуција нови извор социјалних неједнакости, како унутар друштава, тако и између њих. Имајући ово на уму, кандидаткиња је убедљиво показала да је субјективна несигурност посла мултидимензионални феномен, који, упркос томе што се доживљава на индивидуалном нивоу, умногоме зависи од системских, институционалних аранжмана, структуралних промена на нивоу организација, тржишта рада и политичких економија, појединачних искустава, као и од заједничких радних вредности које се обликују у оквиру одређених културно-историјских целина. Поред тога, у складу са тумачењем овог феномена на скрупулосан начин, кандидаткиња упозорава да субјективне перцепције сигурности запослења не кореспондирају у потпуности објективним околностима, те позива на продубљено разумевање промена у сфери рада и њиховог утицаја на животе запослених.

Имајући ово на уму, важно је истаћи неколико елемената на темељу којих се овај рад издваја.

При концептуализацији своје анализе, кандидаткиња користи релевантну и разнолику теоријску грађу, а посебно савремене студије и истраживачке увиде из области опште социологије, социологије рада и социјалне психологије. При томе, проучаваној научној грађи приступа на критички начин, те конципира сопствени теоријски модел којим настоји да попуни празнине у литератури и постојећим приступима. На тај начин, Јована Зафировић показује да суверено влада концептима који циркулишу у оквиру датих истраживачких поља, што јој омогућује да на јасан и свеобухватан начин пружи широко теоријско и контекстуално утемељење испитиваног феномена, али и да укаже на његову комплексност и мултидимензионалност.

За разлику од приступа који субјективну несигурност посла посматрају као једнодимензионални феномен, ослањајући се на савремене теоријске поставке и истраживачке налазе, докторанткиња се опредељује за дводимензионални модел у оквиру којег разликује когнитивну и афективну димензију несигурности посла. На основу аналитичког издвајања ове две димензије, она засебно анализира њихове чиниоце, детерминацијске структуре и развојне трендове, настојећи да осветли различите тенденције у испољавању посматране појаве, али и да пружи нијансирана тумачења.

Потом, у концептуализацији чинилаца чији ефекат на субјективну несигурност посла испитује, Јована Зафировић гради сопствени сложени теоријски модел, издвајајући три аналитичка нивоа: макро-, мезо- и микро-ниво. На сваком од наведених нивоа, она препознаје различите групе фактора, почев од институционалних аранжмана и културних специфичности, преко начина на који се структуришу различите друштвене групе, до индивидуалних карактеристика и искустава у сфери рада, што њен модел чини обухватнијим и комплетнијим од оних који су примењивани у другим релевантним истраживањима. Ово је посебно важно истаћи јер истраживања ове врсте, иако су каткад обухватала и индивидуалне и контекстуалне факторе, нису узимала у обзир културне, то јест радне вредности, што ову дисертацију чини посебно значајном.

Поред тога, осим испитивања чинилаца који утичу на субјективну несигурност посла, ауторка настоји да покаже како се овај феномен мења у промењеним историјским околностима (односно, са наступањем Светске економске кризе), што је посебно значајно у контексту све снажније израженијих процеса прекаризације рада и ширења неједнакости не само на глобалном, него и на регионалном и унутар-друштвеном нивоу. На тај начин, анализа примењена у дисертацији спаја у себи крос-секционални и лонгитудинални приступ. Овоме треба додати и двоструки поредбени оквир који се примењује и тестирају разлике у субјективној несигурности посла између испитиваних европских друштава, али и у две временске тачке, што додатно доприноси комплексности и свеобухватности анализе.

Хипотетички оквир анализе је јасан, систематичан и исцрпан, и, заједно са прецизним описом података, начина операционализације основних појмова и коришћених метода, доприноси квалитету самих истраживачких налаза.

Коначно, при тестирању теоријског модела и хипотеза које из њега изводи, кандидаткиња користи релативно широку емпиријску грађу, односно податке прикупљене у већем броју европских друштава. При томе, како би прибавила потврду својих налаза, она их тестира и проверава и на другим подацима, тако да анализа почива на комплементарној употреби података добијених у три независна међународна компаративна истраживачка пројекта. Овоме треба додати и употребу различитих, релативно софистицираних техника статистичке анализе података (поменимо само ординалне и логистичке хијерархијске линеране моделе, те латентне криве раста), које су прилагођене циљевима анализе и карактеру варијабли, што доприноси прецизности добијених налаза.

С обзиром да је за предмет анализе докторанткиња одабрала феномен који има глобални карактер, те имајући у виду чињеницу да свој теоријски модел и хипотезе тестира на широкој емпиријској грађи која превазилази локалне (националне) оквири, налази до којих долази у овој дисертацији могу имати шири значај у оквиру академске заједнице. На овај начин, дисертација Јоване Зафировић доприноси акумулацији знања која нису пароксијална по свом карактеру, а домаћу социологију обогаћује теоријским поставкама и резултатима којима се потенцијално укључује у глобалне научне токове и прибавља јој ширу академску релевантност.

6. Закључак

Докторска дисертација *Чиниоци субјективне несигурности посла: компаративна европска перспектива* кандидаткиње Јоване Зафировић самостално је и оригинално научно дело које сведочи о докторанткињином познавању релевантне литературе, теоријских приступа и емпиријских студија, разумевању истраживачког проблема, развијеној критичкој перспективи спрам доступних истраживачких приступа, компетентности и спремности да развија сопствене теоријске моделе, стручности у

развијању прецизног, систематичног и јасног плана анализе, те познавању и сувереном владању адекватним статистичким техникама анализе података. Дисертација је урађена у складу са одобреним предлогом теме докторске тезе, те представља значајан допринос социологији у међународним оквирима.

На основу ових закључака, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду да прихвати овај реферат о докторској дисертацији *Чиниоци субјективне несигурности посла: компаративна европска перспектива* докторанткиње Јоване Зафировић, те да кандидаткињи омогући усмену одбрану докторске дисертације.

Београд, 24. 10. 2024. године

Комисија:

проф. др Слободан Цвејић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

проф. др Душан Мојић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

доц. др Ирена Петровић, доцент
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

др Бојан Тодосијевић, научни саветник
Институт друштвених наука

др Срђан Продановић, виши научни сарадник
Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду
